Robert Boonstra

DE VINGER OP DE ZERE PLEK

Joggli Meihuizen over de advocatuur in de oorlog

De Schiedamse advocaat en schrijver Bordewijk schreef over de advocatuur tijdens de bezetting: 'Indien ooit de geschiedenis van onze confrérie zal worden te boek gesteld, dan zal de wedergave van deze periode met zwarte bladzijden doorschoten zijn.' Is *Smalle marges* van Joggli Meihuizen een bevestiging van zijn uitspraak?

Het lijkt misschien een excuus, de titel *Smalle marges*. Bij het talrijke aantal personen dat in *Smalle marges* de revue passeert, wordt een gevoel van ambivalentie opgewekt. En dit ambivalente gevoel roept vragen op. De ruimte die men had om 'goed te doen' leek klein, maar had men er niet meer uit kunnen halen? In hoeverre hebben beroepsplichten en opgelegde verhoudingen de grenzen van de marges bepaald, maar zouden ethische idealen deze verruimd kunnen hebben? Deze vragen kunnen moeilijk gesteld worden zonder een regelrecht oordeel uit te spreken; wat misschien over een persoon makkelijker en reëler is dan voor een gehele (beroeps)groep. Meihuizen legt de vinger wel op de zere plekken, maar is hij duidelijk over de kleur van de bladzijden? Twee schrijnende voorbeelden uit een verzameling persoonlijke geschiedenissen geven inzicht in het antwoord.

Arisering en hulp aan Joden

Op 22 oktober 1940 verscheen Verordening 189 van Seyss-Inquart. Hierin stond beschreven wie als Jood beschouwd moest worden. Tot die tijd bestond er onduidelijkheid over het begrip 'Jood'. En veel Joden die kennis hadden genomen van de eerste bezettingsmaatregelen wilden dan ook van de speelruimte gebruik maken om wettelijk vast te laten leggen dat zij arisch waren. Daartoe moest een onderbouwd verzoek tot 'ontjoodsing' worden gericht aan de *Hauptabteilung Innere Verwaltung* van het *Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz*. De afdeling werd geleid door de schimmige Duitser Hans Georg Calmeyer. Nadat hij in zijn vaderland geschorst werd vanwege zijn vermeende antinazistische sympathieën, trad hij toe tot de nationaalsocialistische Rechtswehrbund, waarvan elk praktiserend advocaat lid moest zijn. Als ambtenaar ingezet in Nederland, moest Calmeyer beslissen over de ariseringszaken. Benno Stokvis, een advocaat die met Calmeyer te maken kreeg, schreef over Calmeyer en zijn taak:

'Hij wilde in principe helpen, en hij besefte dat zijn mensenplicht gebood te helpen. Maar de mogelijkheid hiertoe was begrensd. Hij werd gekweld door het besef, dat wat men van hem verlangde in feite beulswerk was. Want hij wist, dat zijn afwijzende beslissing een doodvonnis beduidde. Zijn plicht als mens collideerde met zijn plicht als ambtenaar. Hij bevond zich in een situatie waarin hij faalde als mens wanneer hij zijn plicht deed als ambtenaar, en faalde als ambtenaar wanneer hij naar zijn mensenplicht handelde. Hij eiste dat men hem vakkundig bedroog, zó dat zijn ambtelijk geweten verantwoord was. Tegelijkertijd wilde hij eigenlijk niet bedrogen worden. Hij wilde zelf geloven in de juistheid van zijn beslissingen. Maar diepinnerlijk wist hij dat achtennegentig van de honderd mensen die hij redde, precies evenveel joods bloed hadden als de duizenden die hij naar de gaskamers liet gaan.'

'Calmeyer moet beulswerk verrichten om levens te redden'

De bovenstaande situatie is schrijnend voor alle partijen. Calmeyer moet beulswerk verrichten om levens te redden. Hij moest immers geloofwaardig blijven. Dan zijn er nog de advocaten die garant moeten staan voor recht maar bewijzen vervalsen om ethisch juist te handelen. Dat de situatie niet zonder gevolgen was voor Calmeyers gemoedstoestand blijkt uit het vervolg van Stokvis' omschrijving:

'Tot het uiterste geladen met spanningen, naar rationele

normen geen uitweg ziende, begon hij te luisteren naar 'Innere Stimmen'. Ten slotte wees hij toe en af in den blinde, op 'Zeichen' en een vaag 'Fingerspitzengefühl.'

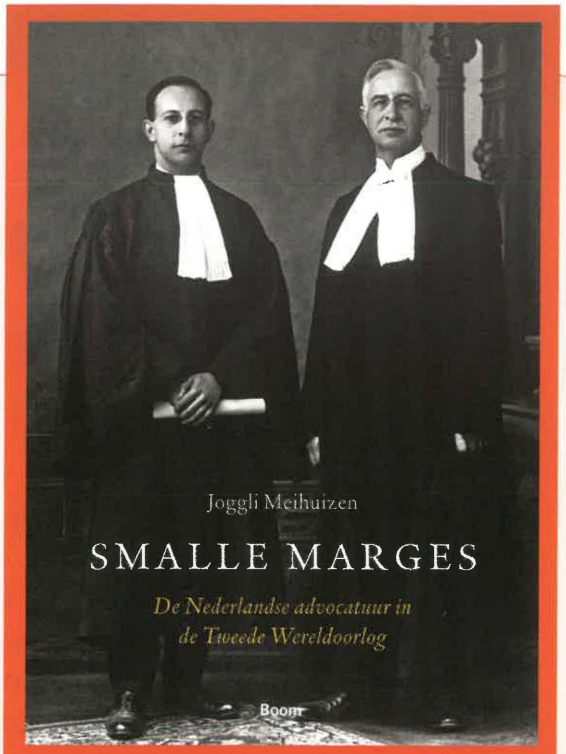
Deze irrationele toe- en afwijzing bracht een advocate ertoe om een klachtenbrief te schrijven aan Generalkommissar Wimmer, Calmeyers meerdere. In de brief hekelde ze Calmeyers willekeur. Het verzoek tot arisering van haar cliënt was afgewezen, terwijl enkele andere, identieke gevallen wel waren toegewezen. Om haar zaak te bewijzen noemde ze de ontjoodste Nederlanders met naam en toenaam, waarmee ze niet alleen hen, maar ook de advocaten en Calmeyer in gevaar had gebracht. Gelukkig voor alle betrokkenen had de Generalkommissar slechts het begin van de brief gelezen en deze doorverwezen naar Calmeyer.

Treffend voorbeeld

Aan de bovenstaande situatie valt op dat alle betrokkenen zich in een kwetsbare situatie manoeuvreren als ze proberen om binnen de ruimte die ze hebben mensenlevens te redden. Dat kan in veel gevallen van de confrères of van overkoepelende organisaties in de advocatuur niet gezegd worden. Niet alleen collaboreerden mensen met de bezetter. Bezettingsmaatregelen werden ook gefaciliteerd. De tragische zaak Van Zanten is daarvan een treffend voorbeeld. Na de bezetting nam het aantal anti-Joodse maatregelen al snel toe, waardoor, naast de bekende ariërverklaring door Joden een 'Joodverklaring' moest worden ondertekend. Dit bereidde de weg naar de uitvoering van het beroepsverbod, met alle gevolgen van dien (de Nederlandse Advocaten Vereniging heeft overigens tegen dit verbod geen standpunt ingenomen, volgens eigen zeggen om het leed van de vereniging en de Joodse confrères niet te verergeren). Een dag voor het beroepsverbod van kracht werd, werd een lijst verspreid met de namen van alle Joodse advocaten en procureurs. Deze lijst kwam binnen de balie alleen bij de dekens terecht. Vier dagen na verspreiding van de lijst schreef de deken van de balie in Middelburg de volgende brief:

'Ik miste op de lijst onder Middelburg den advocaat-procureur H.L. van Zanten te Vlissingen. Ik meende dat deze Jood is, althans zeker wat het ras aangaat. Of hij onder de bepaling valt, kan ik niet met zekerheid zeggen, voor wat de geloofsgemeenschap betreft, hetgeen natuurlijk niet over het Jood zijn als zoodanig beslissen kan. Ik heb gemeend U dit, om mijn verantwoordelijkheid te dekken, te moeten meedelen.'

Na ontvangst van deze brief werd een onderzoek ingesteld of Herman van Zanten daadwerkelijk als Jood aangemerkt zou kunnen worden. Tot mei 1942 heeft hij tevergeefs een gevecht gevoerd om te bewijzen dat hij niet Joods was. Nadat het doek was gevallen sloeg hij op de vlucht, maar 'op 40 meter van de demarcatielijn bij Cannes, die bezet en onbezet Frankrijk van elkaar scheidde, werd hij door een Duitse speurhond gepakt. Hij belandde in Auschwitz, waar hij op 28 augustus 1942 omkwam.'

Joggli Meihuizen Smalle marges, *De Nederlandse advocatuur in de Tweede Wereldoorlog* (Boom; Amsterdam 2010) 476 blz. € 29,90

Persoonlijke geschiedenissen

Smalle marges is een geschiedenis met een bonte verzameling karakters. Slachtoffers, omstanders en collaborateurs, ze krijgen allemaal een gezicht. Het genuanceerde oordeel over de beroepsgroep vloeit dan ook voort uit dat wat de kracht van Meihuizens relaas vormt: de persoonlijke benadering. Elk punt dat Meihuizens in zijn boek aansnijdt wordt begonnen en geïllustreerd met verscheidene concrete, vaak schrijnende gevallen. Frank van Vree waarschuwt in zijn artikel in deze Kleio dat emotionele geschiedenissen de lezer niet het overzicht op een complexe historische situatie moeten ontnemen. Meihuizen laat zien dat hij het overzicht wel kan behouden. Hij legt in een werk over 'oorzaak, schuld en verantwoordelijkheid' de vinger wel op de zere plekken, maar wijst niet naar deze of gene. Bordewijks bewering over zwarte bladzijden lijkt dus te kloppen.